

O gminie i jej sprawach językiem symboli, czyli o informacjach zaszyfrowanych w znakach gmin wiejskich województwa łódzkiego

Znaki współczesnych gmin wiejskich w Polsce¹ są wdzięcznym obiektem badań historyków. Prace naukowe na temat herbów gmin wiejskich – w tym na temat herbów gmin wiejskich z obszaru województwa łódzkiego – mogą koncentrować się na kilku wyselekcjonowanych obszarach. Obserwacje takie mogą dotyczyć: 1. **tematyki prawnej funkcjonowania znaku wspólnoty samorządowej** (reguły polskiego „prawa heraldycznego”² i stosowanie ich w praktyce, w tym drażliwe zagadnienie orzecznictwa Komisji Heraldycznej na temat tworzonych herbów), 2. **poprawności heraldycznej znaków gminnych** (kształt tarcz herbowych, sposób kreślenia przedmiotów tworzących godło i konfrontowanie tychże z podręcznikową definicją herbu) oraz 3. **treści przekazywanych przez herb** (symbolika znaków gminnych). Niekiedy dla precyzyjnego opisu herbów tworzone są monografie poszczególnych znaków (np. herb gminy Zapolice) lub monografie grupy herbów (np. herbarz samorządowy województwa łódzkiego³). W przypadku monograficznego opisu herbu wykład na temat jed-

¹ Zawężenie rozważań do grupy znaków gmin wiejskich – co wskazuje tytułu artykułu – jest oczywiste dla historyka zajmującego się heraldyką samorządową. Herby gmin wiejskich są obecnie jedyną grupą herbów samorządowych, których symbolika budowana jest na „surowym korzeniu”. W przypadku miast i gmin wiejskich, których miejscowości gminne w okresie staropolskim były miastami, ilość motywów, jakie mogą zostać wykorzystane do tworzenia godła, jest zawężony do znaków z przeszłości. Dla miast i gmin wiejskich, których miejscowości gminne były przeszłości miastami powstają herby zbudowane na podstawie przedrozbiorowych znaków miejskich (zob. niżej). O zainteresowaniu historyków problemem współczesnych herbów gmin wiejskich świadczy zbiór artykułów posesyjnych *Wież w heraldyce i sfragistyce*, pod red. A. Gut, P. Gut, Warszawa 2012.

² Pojęcie „prawo heraldyczne” nie funkcjonuje w systemie regulacji prawnych w Polsce. Jednakowoż istnieje zbiór rozproszonych przepisów i zwyczajów niespisanych, które (po wyłączeniu z norm innego rodzaju) tworzą zespół przepisów regulujących tę dziedzinę aktywności społecznej, samorządowej i państwowej.

³ Herbarz samorządowy województwa łódzkiego (przygotowywany do druku) zawierać będzie szczegółowe informacje na temat poszczególnych herbów. Z tego też powodu przedłożony tekst dotyczy problemów ogólnych, a jego autor unika opisów jednostkowych znaków gminnych.

nostkowego znaku ma charakter wielowątkowy i jest spleciony z różnych treści, które w sposób możliwie pełny pozwalają zrozumieć genezę, treści i funkcje badanego znaku.

Tekst na temat herbów gmin wiejskich województwa łódzkiego jest skoncentrowany na problemie informacji zakodowanych w obrazach współtworzących godła herbowe (treść znaku) i zaszyfrowanych w barwach użytych do „pokolorowania” godła i tarczy. Przekaz symboliczny przedmiotów i barw wykorzystanych do zbudowania herbu – szczególnie dla osób, które nie są związane z dysponentem znaku – nie zawsze jest czytelny. Pamiętać należy, że te same symbole w formie mogą być (w zależności od kontekstu) nośnikami różnych treści. Na przykład lilia lub lilie heraldyczne wskazywać mogą na kapitułę gnieźnieńską, czyli na dawnego posesora miejscowości, wchodzących w skład współczesnej gminy lub też mogą symbolizować NMP, patronkę kościoła parafialnego. Z tego powodu mogą pojawiać się różne wersje interpretacji treści symbolu. Komunikat symboliczny herbu, zawarty w przekazie obrazowym, powinno opisywać uzasadnienie merytoryczne do projektu herbu, a konkluzje uzasadnienia merytorycznego powinny towarzyszyć prezentacji herbu na stronie internetowej urzędu, tak aby wykluczone zostały domysły i spekulacje⁴.

W artykule w ograniczonym stopniu poruszę zagadnienia tzw. poprawności heraldycznej i historycznej herbów gmin wiejskich województwa łódzkiego. Ten aspekt badawczy w świetle obowiązującego prawa, a także niepisanych reguł heraldycznych jest szczególnie kontrowersyjny. Do 1999 r. nie istniała oficjalna procedura weryfikowania herbów gminnych, a zatem wszystkie herby uchwalone przez rady gminne na mocy ustawy o samorządzie gminnym z marca 1990 r.⁵ przed powstaniem Komisji Heraldycznej w styczniu 2000 r. na podstawie prawa z grudnia 1998 r.⁶ są znakami w pełni poprawnymi według prawa⁷, choć nie

⁴ Do uchwały w sprawie ustanowienia logo heraldycznego (**il. nr 1**) gminy Godzianów (Uchwała nr XXV/169/13 Rady Gminy Godzianów z 26 marca 2013 r. w sprawie ustanowienia logo gminy Godzianów) dołączony jest wywód symboliczny znaku, z którego dowiadujemy się, że: 1. tarcza zielona oznacza przyrodę, odradzanie się życia, rolnictwo, początek ruchu ludowego, rozwijającego się w gminie Godzianów od XVIII w., Bataliony Chłopskie z okresu II wojny światowej, 2. podział tarczy w słup odpowiada zdobieniu stroju ludowego z obszaru Księstwa Łowickiego, 3. dwie lilie wskazują na kapitułę gnieźnieńską, posesora dóbr z okolic Godzianowa, 4. otwarta księga informuje o tradycjach edukacyjnych regionu, szkole Komisji Edukacji Narodowej, nauczaniu dorosłych, tajnym nauczaniu w okresie II wojny światowej, a także o Grzegorz Skarbkowicu z Godzianowa, profesorze Uniwersytetu Krakowskiego, rajcy Krakowa, 5. czerwony rant księgi odwołuje się do symboliki województwa łódzkiego i oznacza krew przelaną za Ojczyznę.

⁵ „Dziennik Ustaw”, 1990, nr 16, poz. 95, art. 18, pkt. 13.

⁶ Według prawników herby samorządowe uchwalone przez rady gmin lub powiatów czy też przez sejmiki wojewódzkie w 1999 r. powinny być zaopiniowane przez ekspertów Komisji Heraldycznej, choć jej powołanie nastąpiło dopiero po upływie ponad roku od znalezienia prawa.

zawsze ich forma odpowiada regułom heraldycznym. Zatem ten sam znak, ale równolegle oceniany przez sędziego sądu administracyjnego i przez heraldyka, otrzyma skrajne noty – notę pozytywną za procedurę uchwalenia (sędzia sądu administracyjnego) i ocenę negatywną za formę heraldyczną (ekspert Komisji Heraldycznej). Ze ściśle prawniczym sposobem oceniania herbów, stworzonych przed 1999 r., a wyrażonym w orzeczeniach sądów administracyjnych (według zasady *lex retro non agit*), zgodzić musieli także znawcy z Komisji Heraldycznej.

Nie znaczy to, że dyskusja nad „poprawnością urzędową” herbów z okresu poprzedzającego powołanie Komisji Heraldycznej została definitywnie zakończona. W 2013 r. zgłoszona została propozycja, aby herby utworzone przed nowelizacją ustawy o odznakach i mundurach poddane zostały również ocenie ekspertów Komisji Heraldycznej⁷. Propozycję rozszerzenia zadań Komisji Heraldycznej – sprzeczną z literą i z duchem prawa – analizować należy w kontekście powolnego zamierania dochodowego przedsięwzięcia, którym jest projektowanie herbów samorządowych. Niekiedy – wbrew dobrym zwyczajom – projektowaniem herbów zajmują się znawcy z Komisji, a tym samym ciż w oczywisty sposób zainteresowani są poszerzeniem funkcji organu, w który zasiadają.

W rozważaniach na temat prawnego aspektu ustanawiania herbów samorządowych poruszyć należy kwestię tworzenia gminnych logo heraldycznych, także przez samorządy z województwa łódzkiego. W tym przypadku wyraźnie rozróżnić należy „zwykłe” logo od logo heraldycznego, które w formie i w funkcjach zazwyczaj jest tożsame z herbem. Na przykład 2011 r. Rada Gminy Rogów ustanowiła logo (**il. nr 2**) zbudowane z tarczy herbowej hiszpańskiej, wieży ciśnień, rogów jelenich oraz skrzyżowanych znaków topograficznych, oznaczających drogę krajową nr 72 i tory kolejowe (kolejowa trasa nr 1)⁹. W 2013 r. Rada Gminy Godzianów ustanowiła logo (**il. nr 1**) zbudowane z tarczy hiszpańskiej, pola dzielonego w słup i przedmiotów „heraldycznych” rozmieszczonych na polu tarczy – otwartej księgi oraz dwóch heraldycznych lilii¹⁰.

Genezę samorządowego logo heraldycznego powiązać należy z trybem wydawania opinii (przewlekłość postępowania) i z niejednoznacznością kryteriów oceniania herbów, stosowanych przez ekspertów Komisji Heraldycznej. Ponieważ eksperci Komisji zazwyczaj po upływie 3 miesięcy od zgłoszenia wniosku

⁷ „Dziennik Ustaw”, 1998, nr 162, poz. 1126, art. 5; tekst jednolity – Ustawa z 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach, art. 3, pkt. 2 – strony internetowe Kancelarii Sejmu; R. Seweryn, *Herby sprzed 1999 roku*, „Wspólnota”, 2013, nr 1 (5 stycznia 2013 r.), s. 37.

⁸ mp, *Nielegalne herby. Pisz prośbę o opinię do ministra*, www.samorząd.pap.pl [dostęp: 01-07-2014].

⁹ Uchwała nr 65/XII/2011 Rady Gminy w Rogowie z 30 grudnia 2011 r. w sprawie ustanowienia logo Gminy Rogów.

¹⁰ Uchwała nr XXV/169/13 Rady Gminy Godzianów z 26 marca 2013 r. w sprawie ustanowienia logo Gminy Godzianów.

często krytycznie oceniali znaki, które według radnych gminnych wybitnie dobrze identyfikowały gminę, to radcy prawni gmin znaleźli rozwiązanie, które omija zapisy polskiego „prawa heraldycznego”. Według ekspertów Komisji Heraldycznej logo jest symbolem zbudowanym inaczej niż herby i (w związku z tym) nie podlega ocenie ministerialnej. Eksperci Komisji, wygłaszając taką opinię, nie przewidzieli, że tworzone będą logo heraldyczne. Uwagi te nie dotyczą logo gminy Sędziejowice (**il. nr 3**), będące *de facto* starym herbem gminy. Radni przyjęli logo dopiero po uchwaleniu poprawnego herbu gminy¹¹.

Herby gmin wiejskich zazwyczaj mają godła utworzone tak, aby zawarta była w nich ważna informacja na temat samorządnej wspólnoty¹². Wynika to z faktu, że na początkowym etapie projektowania herbu przyszły dysponent znaku – samorząd gminy – wybiera takie symbole, wydarzenia lub miejsca z przeszłości i z teraźniejszości „małej ojczyzny”, które są dla niego istotne i mogą stanowić punkt odniesienia dla budowania lokalnej tożsamości. W trakcie poszukiwania motywów godnych upamiętnienia w herbie gminnym istotną rolę odgrywa projektujący herb. Jego wykład na temat istoty heraldyki, a także jego uwagi na temat preferencji ekspertów Komisji Heraldycznej mogą ukierunkować prace nad herbem. Wstępnie wybrany komunikat identyfikujący gminę¹³ poddawany jest przetworzeniu. Obrazy ważne dla dysponenta lub ogólne symbole właściwe dla kultury, dla miejsca i dla czasu, w którym żyją projektujący herb i przyszli użytkownicy herbu, zmieniane są w komunikat zapisany językiem heraldyki. Specjaliści z zakresu nauk pomocniczych historii takie przekształcenie obrazu lub ogólnego symbolu w godło herbowe nazywają „heraldyzacją”. Kierunki i metody „heraldyzacji” komunikatu wynikają wprost z definicji herbu, z jego budowy i ze specyficznego sposobu konstruowania heraldycznej opowieści¹⁴.

¹¹ Uchwała nr XXIII/203/13 Rady Gminy Sędziejowice z 22 marca 2013 r. w sprawie ustanowienia logo gminy Sędziejowice oraz zasad jego używania.

¹² O problemach ustanawiania herbów gminnych, w tym o preferencjach radnych i projektujących ostatnio pisał Piotr Gołdyn – zob. P. Gołdyn, *Samorząd wobec problematyki heraldycznej w latach 1990–2005*, [w:] *Samorząd terytorialny w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. I Regionalna Konferencja Naukowa*, pod red. P. Gołdyna, Konin 2005, s. 74–82.

¹³ Decyzja o wyborze tematu godła herbowego zazwyczaj poprzedzona jest konsultacjami, nierzadko sporami ideologicznymi i politycznymi pomiędzy grupami radnych. Władze gmin organizują plebiscyty gminne i konkursy z udziałem młodzieży. Podczas konkursów powstają listy zjawisk godnych „heraldyzacji”. Gminy zapraszają do udziału w pracach nad herbami historyków i plastyków. Spierają się z nimi na etapie tworzenia godła. Władze gmin podejmują także w razie negatywnej oceny herbu polemikę z treścią opinii znawców Komisji Heraldycznej.

¹⁴ O sposobach tworzenia herbów samorządowych w świetle praktyki ekspertów Komisji Heraldycznej pisał Paweł Dudziński, przewodniczący Komisji Heraldycznej – zob. P. Dudziński, *Stan prac nad współczesną polską heraldyką samorządową – działalność Komisji Heraldycznej przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (dziś – Administracji i Cyfryzacji)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. XI (XXII), 2013, s. 115–129.

Reguły kreślenia herbów sformułowali średniowieczni heroldowie. Herby dotrwały do naszych czasów, ale swymi korzeniami, sposobem komunikowania i regułami budowy tkwią w średniowieczu. Z tego też powodu dla wielu współczesnych komentatorów znaków gminnych herby tychże uchodzą za średniowieczną skamielinę, trudną do trwałego przeszczepienia w przestrzeń publiczną Polski początku XXI w. Twórcy obecnie ustanawianych herbów usiłują treści atrakcyjne dla obecnego użytkownika, kreślone w duchu estetyki czasów nam współczesnych, pogodzić z regułami opracowanymi przez heroldów z odległej przeszłości. Nie zawsze ograniczenia heraldyczno-historyczne – sumiennie przestrzegane przez ekspertów Komisji Heraldycznej – pozwalają stworzyć herby, które jednocześnie zaspokoją potrzeby współczesnych użytkowników herbów i usatysfakcjonują znawców z Komisji Heraldycznej.

Dzisiejszą heraldykę gminną w Polsce kształtuje przede wszystkim ustawa o samorządzie gminnym z marca 1990 r. (z późniejszymi zmianami). Prawo do stanowienia herbu gminnego prawodawca w marcu 1990 r. oddał lokalnej władzy uchwałodawczej¹⁵. Rozwiązanie to, jak pokazała wówczas nieodległa przyszłość, okazało się niezbyt szczęśliwe¹⁶. Rady gmin podejmowały prawomocne decyzje o herbach, ale nie zawsze znaki ustanowione przez radnych spełniały warunki opisane w ogólnej definicji poprawnego herbu.

Historycy zainteresowani heraldyką oprotestowali opisaną normę. Z tego też powodu, w sprzyjających okolicznościach politycznych¹⁷, prawodawca pod koniec 1998 r. zmienił ustawę z 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach. Nowelizacja przywołanej ustawy z 1978 r. stanowi fundament polskiego „prawa heraldycznego”.

Artykuł 5 znówelizowanej ustawy o odznakach i mundurach z 21 grudnia 1978 r. otrzymał nowe brzmienie. Sens nowelizacji sprowadzał się do stwierdzenia, że jednostki samorządu terytorialnego mogą ustanawiać (poprzez uchwały organu stanowiącego w samorządzie) własne herby, flagi, emblematy oraz insygnia i inne symbole, ale wzory ustanawianych znaków muszą spełniać dwa kry-

¹⁵ ...Do wyłącznej właściwości rady gminy należą... podejmowanie uchwał w sprawach: **herbu gminy**, nazw ulic i placów publicznych oraz wznoszenia poników... – „Dziennik Ustaw”, 1990, nr 16, poz. 95, art. 18, pkt. 13.

¹⁶ H. Seroka, O problemach współczesnej heraldyki samorządowej, [w:] Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie, pod red. P. Dymmela, Lublin 1992, s. 127–128.

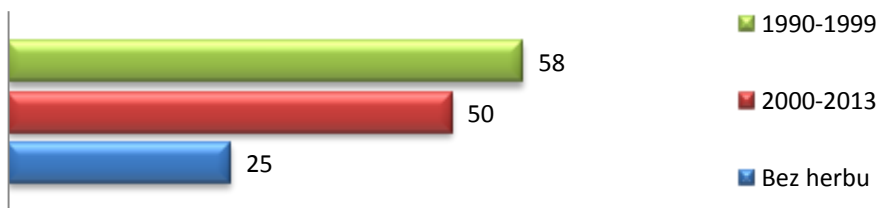
¹⁷ Zmiana zapisów prawnych na temat sposobu tworzenia i opiniowania herbów samorządowych powiązana była z drugim etapem reformy samorządowej. Samorządy wojewódzkie i powiatowe (odtworzone na mocy dwóch ustaw samorządowych z 1998 r.) – podobnie, jak samorządy gmin – wyposażone zostały w prawo do kreowania własnych symboli, w tym do tworzenia własnych herbów.

teria, tj. muszą być 1. **poprawne heraldycznie**, a także muszą 2. **odwoływać się do miejscowej tradycji historycznej**¹⁸.

Dalsze zapisy normy z 1978/1998 r. wskazywały urząd uprawniony do wypowiadania się na temat poprawności heraldycznej herbów, a także do orzekania o zgodności treści herbów z miejscową tradycją historyczną. Prawodawca powołał Komisję Heraldyczną¹⁹, której eksperci przygotowują opinie merytoryczne na temat zaprojektowanych znaków. Pismo, które w świetle obowiązującego prawa jest certyfikatem poprawności heraldycznej herbu samorządowego, przygotowuje na podstawie wspomnianej opinii ekspertów Komisji Heraldycznej minister właściwy dla administracji publicznej.

Ustawa o samorządzie gminnym z marca 1990 r. oraz nowelizacja ustawy o odznakach i mundurach z 1978 r., przeprowadzona w grudniu 1998 r., a w jej konsekwencji powołanie Komisji Heraldycznej w styczniu 2000 r., wyznaczają wyraźne cezury w historii heraldyki samorządowej. Przywołane regulacje określiły sposób tworzenia herbów gminnych i pośrednio wpłynęły także na jakość tychże symboli. **Wykres nr 1** zawiera dane, które rejestrują: 1. liczbę herbów ustanowionych w gminach wiejskich województwa łódzkiego do czasu powołania Komisji Heraldycznej, 2. liczbę herbów ustanowionych w gminach wiejskich województwa łódzkiego po powołaniu Komisji Heraldycznej i 3. liczbę gmin wiejskich województwa łódzkiego, które do 2013 r. nie podjęły uchwał herbowych i nie posiadają herbów.

Wykres nr 1

Informacji z **Wykresie nr 1** nie można wykorzystać w rozważaniach na temat na przykład poprawności heraldycznej herbów gminnych. Uwaga ta dotyczy szczególnie danych z części ukazującej stan heraldyki gminnej z lat 2000–2013. Niektóre herby gminne w latach 2000–2013 przyjęte zostały przez rady gminne pomimo wystawienia przez ekspertów Komisji Heraldycznej negatywnej opinii. W zastawieniu ujęte zostały także gminne logo heraldyczne, które nie były w ogóle przedstawione do zaopiniowania znawcom z Komisji. Pamiętać też

¹⁸ „Dziennik Ustaw”, 1998, nr 162, poz. 1126, art. 5; tekst jednolity – Ustawa z 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach, art. 3, pkt. 2 – strony internetowe Kancelarii Sejmu.

¹⁹ S. K. Kuczyński, Komisja heraldyczna rozpoczyna działalność, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nr 20, 2000 (marzec), s. 50.

należy, że proces tworzenia herbów samorządowych jest dynamiczny, a odzwierciedlenie liczbowe na wykresie ma charakter statyczny. Wśród gmin, które odnotowane zostały w grupie „bez herbu” znajdują się samorządy, których wnioski są obecnie rozpatrywane przez ekspertów Komisji (np. Cielądz, Sulmierzyce) i samorządy, które podjęły wysiłek utworzenia nowego herbu, ale projekty tychże są jeszcze analizowane przez gminne „komisje heraldyczne” (np. Bełchatów). Wspomnieć wato o gminach, które *de iure* posiadają własny znak, ale jednocześnie prowadzą prace nad ustanowieniem nowych, zdecydowanie lepszych symboli (np. Gorzkowice, Zapolice).

W 2005 r. Piotr Gołdyn, po przeanalizowaniu problemów związanych z tworzeniem współczesnych herbów samorządowych i po zapoznaniu się z rozwiązaniami słowackimi, zgłosił propozycję, aby cały proces tworzenia herbów w Polsce powierzyć ekspertom Komisji Heraldycznej. Aktywność samorządu sprowadzałaby się do zgłoszenia wniosku, a pozostałe czynności prowadzące do powstania herbu i do wydania dokumentu herbowego, wykonane byłyby przez ekspertów Komisji i przez „ich” rysowników²⁰. Propozycja ta zakłada daleko idącą ingerencję w ustawowe kompetencje Komisji Heraldycznej i proponuje przekształcenie Komisji w rodzaj Heroldii Rzeczypospolitej. Takie rozwiązanie wymaga zbudowania systemu gwarancji, które zapewnią udział przyszłego dysponenta znaku w procesie tworzenia herbu.

Zasady tworzenia herbów gminnych wyłożone zostały przez Henryka Serokę w 1992 r., a następnie zostały powtórzone przez niego w 1998 r.²¹ Twierdzenia wówczas wypowiedziane zostały zaakceptowane przez innych badaczy, zajmujących się heraldyką samorządową, a także stały się – jak dowodzi tego tekst Pawła Dudzińskiego²², przewodniczącego Komisji Heraldycznej – punktem odniesienia dla znawców Komisji Heraldycznej podczas formułowania opinii na temat poprawności herbów.

Zdaniem Henryka Seroki projektujący współczesne herby gminne (herby miast i herby gmin wiejskich) ze szczególną uwagą powinni odnosić się do dorobku polskiej heraldyki samorządowej XVI w. Renesans był okresem świetności miast polskich i był czasem kiedy zasady tzw. żywej heraldyki znane były elitom intelektualnym miast, posesorom miejscowości, a także stanowiły elementarny zasób umiejętności złotników, którym powierzano wykonywanie pieczęci dla władz samorządowych. Do końca XVI w. dla samorządów miejskich tworzone znaki (herby lub wyobrażenia napieczątne), które (zazwyczaj) cechowała wysoka jakość wykonania, a także ujęcie motywu właściwe dla heraldyki. Niepisane reguły heraldyczne, stosowane w Polsce w XVI w., a obecnie odtwarzane

²⁰ P. Gołdyn, *Samorząd wobec problematyki heraldycznej w latach 1990–2005*, s. 74–82.

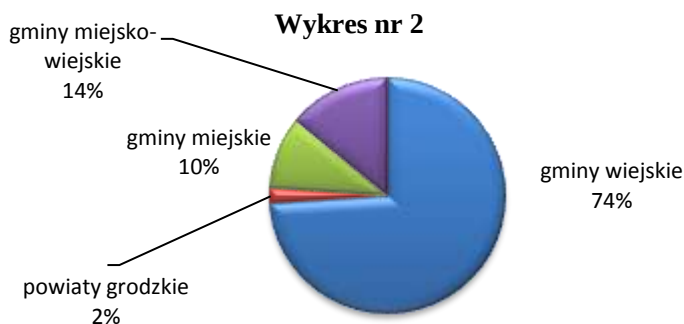
²¹ H. Seroka, *O problemach współczesnej heraldyki samorządowej*, s. 127–135; tegoż, *Podstawy rozwoju heraldyki samorządowej III Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nr 18, 1998 (wrzesień), s. 11–14.

²² P. Dudziński, *Stan prac nad współczesną polską heraldyką*, s. 115 i nast.

na podstawie zachowanych zabytków, uznać należy za wskazówki, którymi kierować się powinni twórcy współczesnych herbów samorządowych.

Henryk Seroka w rozważaniach na temat sposobów projektowania herbów podzielił samorządy gminne na dwie grupy według kryterium „przeszłości sfragistycznej”, a *de facto* według kryterium posiadania praw miejskich przez miejscowości gminne (stolice gmin). Historycy zgodnie uznają, że samorządom posiadającym tradycje heraldyczne, czyli w tym przypadku spadkobiercom przedrozbiorowych miast, należy przywracać ich zapomniane znaki. Wzór znaku, utrwalony na dawnej pieczęci miejskiej, powinien stanowić inspirację do stworzenia nowej stylizacji dawnego symbolu.

Podział gmin, zaproponowany przez heraldyków według sposobów tworzenia herbów gminnych (samorządy z „przeszłością miejską” i samorządy „bez przeszłości miejskiej”), pozostaje w sprzeczności z typologią gmin, opracowaną według kryteriów administracyjnych. **Wykres nr 2** zestawia samorządy gminne województwa łódzkiego, uprawnione do posługiwania się herbami według kryterium administracyjnego. Warto zwrócić uwagę na zdecydowaną przewagę gmin wiejskich, których herby *de facto* decydują o charakterze współczesnej heraldyki samorządowej Polski centralnej.

Prawodawca wyróżnił powiaty grodzkie, posługujące się herbami miejskimi (w województwie łódzkim są to: Łódź, Piotrków Trybunalski i Skierniewice), gminy miejskie (utworzone wyłącznie z miast np. Łęczyca, Łowicz, Zgierz – łącznie 18), gminy miejsko-wiejskie (utworzone z miasta i z otaczającego je obszaru wiejskiego (np. Krośnice, Warta, Złoczew – łącznie 26) oraz gminy wiejskie (łącznie 133). W tej ostatniej kategorii z punktu widzenia heraldyki wyróżnić należy gminy, w których miejscowości gminne były w przeszłości miastami (np. Jeżów, Piątek, Szczerców, Widawa – łącznie 26²³) oraz takie, w których miejscowość gminna nie posiadała praw miejskich (np. Góra Świętej

²³ Z tą grupą łączyć można gminę Bedlno, na terenie której leży miejscowość Orłów (Orłów był w XIV w. miastem) i gminę Wierzbica, na terenie której leżą miejscowości Kamion i Toporów (Kamion i Toporów odnotowane jako miasta w XVI w.).

Małgorzaty, Sędziejowice, Wodzierady – łącznie 107). Procentowy udział tych dwóch kategorii gmin wiejskich ilustruje **Wykres nr 3**.

Wykres 3

Sposób rozumowania zawarty w wypowiedziach Henryka Seroki na temat związku dawnych herbów miejskich ze współczesną heraldyką gminną jest w pełni poprawny w odniesieniu do miast przedrozbiorowych, które szczęśliwie utrzymały swoje prawa miejskie do czasów nam współczesnych. Jednakowoż pamiętać należy, że na obszarze Polski centralnej w 1869/1870 r. władze Królestwa Polskiego (Kongresowego) zlikwidowały aż 45 miast²⁴. Z tychże 45 miejscowości zaledwie 16 odzyskało swój dawny status w okresie II Rzeczypospolitej²⁵.

Uwagi na temat przywracania staropolskich godeł miejskich, zgłoszone przez Henryka Serokę, dotyczą także tych gmin wiejskich, w których miejscowości gminne – stolice gmin – w przeszłości miały status miasta, ale dziś nie są miastami. Dla tak uformowanych samorządów – jak utrzymują teoretycy heraldyki – należy tworzyć herby dla całej gminy, które możliwie wiernie nawiązywałyby do symbolu dawnego miasta, a obecnie – miejscowości gminnej. Tak sformułowana propozycja dotyczy także kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego, którego składnikiem są dawne herby miejskie, a historyk projektujący herby ma obowiązek to dziedzictwo ochronić.

W dyskusji nad propozycją stawiania znaku równości pomiędzy herbem stolicy gminy, a znakiem całej gminy wybrzmiały słabe głosy sprzeciwu. Wynikały one z przekonania, iż pomiędzy przedrozbiorowym miastem, dziś miejscowością gminną, a całą gminą wiejską o powierzchni zdecydowanie przewyższającej obszar przedrozbiorowego miasta nie można postawić symbolicznego znaku równości. Uwagi te najczęściej formułowali samorządowcy, którzy domagali się wyraźnego rozróżnienia symbolu miasta, czyli części gminy od symbolu całej gminy. Podczas takich dyskusji często pojawiały się propozycje budowania

²⁴ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995, s. 55–56.

²⁵ Tamże, s. 92.

znaków wielopolowych, czy też wielowątkowych, w których znak miejscowości gminnej – herb danego miasta – byłby elementem składowym złożonego symbolu. Według takiej logiki zbudowany został herb np. gminy Bedlno (**il. nr 4**), utworzony z trzech wież umieszczonych od głowicy herbu, nawiązujących do wyobrażenia z pieczęci miejskiej Orłowa²⁶ i głowy wołu z kolcem w nozdrzach, ułożonej od podstawy, odwołującej się do herbu Wieniawa Bedlińskich, posesorów Bedlna. Są także tacy popularyzatorzy herbów, którzy w głowie wołu z Bedlna chcą zobaczyć tzw. przekaz mówiący. Głowa wołu w tym przypadku odpowiadać ma słowu „bydło”, a to w sposób oczywisty łączy się z nazwą stolicy gminnej – z Bedlnem. Również godło herbu gminy Wierchlas łączy lilię – symbol dawnych miast Kamion i Toporów²⁷ – z godłem szlacheckim Berszten²⁸ (**il. nr 5**).

Dzięki badaniom nad staropolskimi pieczęciami miejskimi (szczególnie zintensyfikowanymi po marcu 1990 r.) rozpoznana została przeszłość heraldyczna większości miast Polski centralnej. Dysponujemy obecnie wiedzą, dzięki której możliwa jest rekonstrukcja herbów wszystkich miast i prawie wszystkich miejscowości gminnych, które w przeszłości były miastami. Ta wiedza w przypadku niektórych herbów gminnych, wyprowadzonych – jak sądzili ich twórcy – z przedrozbiorowych godeł miast, stała się podstawą do zakwestionowania poprawności używanego godła. Na przykład gmina Drzewica posługuje się herbem utworzonym z dwóch pasów falowanych od podstawy, symbolizujących rzeki Brzuśnię i Drzewiczkę oraz korony umieszczonej powyżej pasów (**il. nr 6**). Godło tak uformowane oparte zostało na odcisku pieczęci znanym z dokumentu datowanego na 1778 r.²⁹ Wydaje się, że pieczęć ta nie należała jednak do miasta. Tym samym za punkt wyjścia do budowania współczesnego znaku gminy Drzewica, powiązanego z godłem miasta przedrozbiorowego Drzewica, uczynić należy obraz biskupa *in pontificalibu* z ciołkiem poniżej³⁰. Wydaje się, że w postaci biskupa dostrzec należy Macieja Drzewickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1531–1525) herbu Ciołek.

²⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. MNK 560 NI 119205-MNK 560 NI 119206; M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, Warszawa 1938, s. 40; tegoż, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, nr 325.

²⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. MNK 555 NI 118286; W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków 1905–1914, s. 102; T. Olejnik, *Pieczęcie i herby miast ziemi wieluńskiej*, Łódź 1971, s. 45–46.

²⁸ Za wzór posłużyć mógł herb Berszten umieszczony na płycie nagrobnej Andrzeja Gaszyńskiego w kościele w Wierchlasie – *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. II, *Województwo łódzkie*, pod red. J. Z. Łozińskiego, Warszawa 1954, s. 386.

²⁹ W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, s. 59.

³⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. 552 NI 117930; W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków 190–1914, s. 59; H. Seroła, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002, s. 204–205.

Odtwarzanie herbów na podstawie źródeł sfragistycznych jest domeną heraldyki historycznej, a nie heraldyki żywej, właściwej dla „prawdziwych” gmin wiejskich. Herby gmin wiejskich województwa łódzkiego zbudowane na podstawie dawnych pieczęci miejskich należą *de facto* do heraldyki miejskiej i były przedmiotem analizy w ramach studiów nad heraldyką miast Wielkopolski i nad pieczęciami urzędowymi Polski centralnej³¹. Z tego też powodu problematyka znaków używanych gminom przez dawne miasta tylko marginalnie pojawi się w tu prowadzonych analizach, a w zestawieniu motywów godeł gminnych wystąpi zbiorcza kategoria herbów gmin wiejski wyprowadzonych z godła przedrozbiorowego miasta.

Inny problem pojawia się podczas projektowania herbów dla gmin wiejskich, których miejscowości gminne tylko niedługo cieszyły się prawem miejskim (lokacja zakończona niepowodzeniem), a krótki okres funkcjonowania samorządu miejskiego tychże nie został potwierdzony źródłami sfragistycznymi. Dla tych samorządów – co oczywiste – należy zaprojektować nowy herb. W takiej sytuacji rodzi się pytanie, czy dla gmin wiejskich z miejscowościami gminnymi z „epizodem miejskim” w historii należy podczas projektowania herbu sięgnąć po wyobrażenie muru miejskiego, czyli po jednoznaczny symbol „miejskości”. Z takim problemem zetknęły się władze gminy Cielądz, Gorzkowice i Grabów. Z tych trzech jednostek samorządu terytorialnego jedynie gmina Grabów ma herb ustanowiony w 2004 r.³² (**il. nr 7**).

Cielądz był miastem w XVIII w. i z tego powodu do projektu wprowadzony został mur o konstrukcji odbiegającej od tradycyjnych, średniowiecznych murów obronnych z blankami. Ekspertki Komisji uznali jednak, iż przeszłość miejska z XVIII w. nie jest dostateczną przesłanką dla wprowadzenia muru do herbu gminnego Cielądza³³. W tym samym czasie eksperci Komisji zakwestionowali projekt przygotowany dla Gorzkowic. Zbudowany był on z atrybutu św. Katarzyny i z róż szlacheckiego Poraja. Ekspertki w tym przypadku zasugerowali, aby w herbie gminy Gorzkowice znalazł się mur, symbol nieudanej lokacji miasta.

Tworzenie nowych herbów jest postępowaniem właściwym dla gmin wiejskich, których miejscowości gminne w przeszłości nie były miastami. Swobodę tworzenia herbów (nawet swobodę doboru symboli) ograniczają wskazówki z przeszłości. Na podstawie obserwacji treści dawnych pieczęci i godeł starych herbów miejskich (głównie z XVI w.) za Henrykiem Seroką przyjmuje się, że nowe herby gminne powinny przekazywać komunikat na temat: 1. **genezy miej-**

³¹ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000; tegoż, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, Część 3 Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, Zgierz 2010.

³² Uchwała nr XXIV/139/2004 Rady Gminy w Grabowie z 29 grudnia 2004 r.

³³ Załącznik do uchwały nr 80-1889/O/2013 Komisji Heraldycznej z 24 maja 2013 r. w sprawie projektów herbu i flagi gminy Cielądz.

scowości gminnej, 2. etymologii nazwy gminy, 3. wezwania kościoła parafialnego (względnie miejscowego kultu religijnego o zasięgu ponadregionalnym), 4. założyciela miejscowości gminnej względnie posesorów, którzy w różnym czasie przyczynili się do rozwoju miejscowości z obszaru gminy, 5. charakterystycznych osiągnięć kultury ludowej. W specyfikacji motywów znajduje się jeszcze punkt szósty, który zawiera sugestię, aby w uzasadnionych okolicznościach podczas projektowania herbu odwołać się do **wyobrażenia z dawnej pieczęci gminnej**, wykorzystywanej przez samorząd gminny np. w XIX w.³⁴

Uwagi Henryka Seroki wplecione zostały do rozważań Pawła Dudzińskiego z 2013 r.³⁵, obecnego przewodniczącego Komisji Heraldycznej. Katalog treści nowych herbów gminnych według publikacji z 2013 r. tworzą odwołania do: 1. **genezy miejscowości-siedziby gminy** (np. herb jej założyciela), 2. **herbów właścicieli, którzy wnieśli największy wkład w promocję gminy**, 3. **etymologii nazwy gminy**, 4. **świętego patrona kościoła parafialnego**, 5. **charakterystycznych osiągnięć kultury duchowej lub materialnej** oraz 6. **symboliki pieczęci gminnych z XIX w.** (tylko w uzasadnionych przypadkach).

Znaczenie ma uwaga Pawła Dudzińskiego na temat herbów gmin wiejskich o urzędach gminnych zlokalizowanych na obszarze miasta, które – będąc oddzielną gminą (miastem) – nie należy do gminy wiejskiej³⁶. Znaczący z Warszawy przyjęli, że w takich sytuacjach można tworzyć herb gminny w ścisły nawiązaniu do godła miasta, które swą nazwę użyczyło gminie wiejskiej.

Warto zwrócić uwagę, iż propozycje Henryka Seroki, zawarte w punktach od 1 do 4 oraz 6, szczególnie dobrze wypełniają przesłanki prawne z nowelizacji ustawy o odznakach i mundurach z 1978/1998 r. Można uznać, iż punkty od 1 do 4 oraz 6 łączy twarda przynależność do kategorii „tradycja historyczna miejsca”. Trudno natomiast bez dyskusji przyjąć, że „charakterystyczne osiągnięcia kultury ludowej” są elementem „tradycji historycznej miejsca”. Nie ulega wątpliwości, że należą one do szeroko rozumianej „tradycji miejsca”, ale dyskutować można – czy są one składnikiem „tradycji historycznej miejsca”. W tej dyskusji kluczowe znaczenie ma sposób pojmowania historii, a przede wszystkim to, czy historię rozumieć będziemy w sposób zawężający czy też rozszerzający.

³⁴ Dla gmin wiejskich z obszaru Polski centralnej ta sugestia ma sens w odniesieniu do pieczęci gminnych, które w 1915 r. tworzone dla gmin wiejskich na obszarze okupacji austro-węgierskiej. Pieczęcie te posiadały wyobrażenia staropolskiego herbu ziemskiego. Na obszarze objętym badaniami zinwentaryzowane zostały pieczęcie gminne z hybrydą sieradzką (**il. nr 8**) oraz z gwiazdami i pasami sandomierskimi (**il. nr 9**). Pieczęcie gminne zaprojektowane w 1915 r. wykorzystywane były przez samorządy gminne w okresie II Rzeczypospolitej (**il. nr 8**).

³⁵ P. Dudziński, *Stan prac nad współczesną polską heraldyką samorządową*, s. 122.

³⁶ Tamże.

W wykazie ułożonym przez Henryka Serokę, a także w uzupełnieniach poczynionych przez Pawła Dudzińskiego, nie znajdujemy punktu, na temat tworzenia godeł gmin wiejskich w nawiązaniu do walorów fizjograficznych gminy. W okresie przedrozbiorowym rzeki, wzniesienia, a także lasy były motywem przetwarzanym najpierw w komunikat sfragistyczny (wyobrażenie napieczetne), a później w przekaz heraldyczny (godło). Treści fizjograficzne (według obecnie obowiązującej praktyki tworzenia herbów) mogą wystąpić w godle herbowym, ale stanowić w nim mają przekaz towarzyszący innym obrazom, które powiążą herb gminny z tradycją historyczną miejsca³⁷. Nie znaczy to, że eksperci Komisji bezwarunkowo akceptują w godłach projektowanych herbów symbole, wskazujące na cechy krajobrazu. W opinii na temat projektu herbu gminy Andrespol znawcy z Warszawy zakwestionowali sens wprowadzenia do jego godła pasów falowanych, symbolizujących rzeki przepływające przez gminę³⁸.

Henryk Seroka, Paweł Dudziński, a także inni eksperci Komisji Heraldycznej w sposób stanowczy sprzeciwiają się umieszczaniu w herbach gmin wiejskich obrazów, które w wskazywałyby na rolniczy charakter dysponenta. Eksperci utrzymują, iż kłosa zbóż, zielone pola uprawne itp. mogą wystąpić w herbach prawie wszystkich gmin wiejskich w Polsce, a tym samym herby takie utraciłyby funkcję jednoznacznej identyfikacji dysponenta.

Henryk Seroka jest historykiem. Jego ustalenia z 1992 i z 1998 r. analizowali historycy i w zaproponowanej formie je zaakceptowali. Jednakowoż herby są znakami funkcjonującymi zarówno w przestrzeni analizowanej przez historyków, jak również badanej przez znawców z innych dyscyplin humanistyki. Dla badaczy kultury aparat pojęciowy historyka w wielu przypadkach nie jest wystarczający. Herb jest elementem składowym, przejawem i wytworem kultury. Jest także częścią dziedzictwa kulturowego³⁹ grupy ludzi. Otwarte pozostaje

³⁷ W załączniku do uchwały z 12 grudnia 2008 r. w sprawie herbu gminy Galewice można przeczytać: *...koncepcja... projektu odwołuje się do walorów topograficznych oraz przyrodniczych Gminy, czyli do elementów jej współczesności... zgodnie z wymogami ustawowymi, herb jednostki samorządu terytorialnego musi uwzględniać... elementy miejscowej tradycji historycznej...* – Załącznik do Uchwały Nr 8-1463/O/2009 Komisji Heraldycznej z 12 grudnia 2008 r.

³⁸ *...Umieszczenie w podstawie pasa falistego jest nagminnie stosowane w heraldyce samorządowej, przytłaczająca większość gmin w Polsce na swoim terenie ciek wodny, w związku z tym godło traci walor identyfikacyjny...* – Załącznik do uchwały nr 153-1907/O/2013 Komisji Heraldycznej z 20 września 2013 r. w sprawie projektów herbu oraz innych symboli gminy Andrespol.

³⁹ Dziedzictwo kulturowe definiowane jest jako zasób różnych rzeczy, symboli, wartości, a nawet aktywności osób i grup ludzkich, mocno osadzonych w duchowości, obyczajowości, a także w historii, które – z uwagi na różną ich wartość dla przyszłości (np. zachowanie tradycji) – należy otoczyć specjalną opieką, w tym również opieką prawną.

pytanie, czy podczas analizy heraldycznej znaków gminnych nie należy (w niektórych przypadkach) zastosować terminologii właściwej dla znawców kultury⁴⁰.

Godła herbów gmin wiejskich województwa łódzkiego najczęściej składają się z kilku autonomicznych obrazów, za pomocą których budowana jest złożona opowieść o istotnych zjawiskach czy też faktach charakteryzujących lokalną społeczność lub terytorium, na którym ludność ta żyje. Sposób budowania komunikatu poprzez mnożenie symboli dominuje wśród godeł gmin wiejskich województwa łódzkiego, ale nie znaczy to, że w analizowanym zbiorze nie odnajdziemy znaków skromnych, zbudowanych tylko z jednego przedmiotu heraldycznego. Dla heraldyka każde proste godło jest lepsze od godła złożonego. Wynika to z podstawowej funkcji herbu, który identyfikował dysponenta szybko i ze znacznej odległości.

Na obszarze województwa łódzkiego funkcjonuje 133 gmin wiejskich, z których 108 posługuje się własnymi znakami. Motywów herbowych, które odnotowane zostały na **Wykresie nr 4** jest 231. Z prostego przeliczenia wynika, iż statystyczny herb gminy wiejskiej województwa łódzkiego zbudowany jest z ponad dwóch różnych motywów. Należy przy tym pamiętać, że np. herb gminy Dobroń pomieścił w sobie 5 symboli-komunikatów (**il. nr 10**), a herb gminy Głowno – 4 (**il. nr 11**). Prosta budowa godła cechuje herby gmin wiejskich, które utworzone zostały z symboli posesorów – z herbów szlacheckich lub korporacyjnych. Do tej grupy zaliczyć można np. herb gminy Wielgomłyny (**il. nr 12**). Pamiętać należy, że wielgomłyński Pobóg Koniecpolskich nie uzyskał jednak pozytywnej oceny ekspertów Komisji Heraldycznej⁴¹.

Wynik statystyczny wypaczają (obniżają) godła dawnych miast (często wielowątkowe), które dla uproszczenia zestawienia uznane zostały za symbole gmin wiejskich o jednym motywie. W herbie miejskim Sokolnik z końca XVIII w.⁴² znajdowały się trzy symbole – Oko Opatrzności Bożej, Orzeł Biały i rodowy Ciołek Stanisława Augusta Poniatowskiego. Po delikatnym retuszu herb miejski przedrozbiorowych Sokolnik przekształcił się w herb współczesnej gminy Sokolniki (**il. nr 13**).

⁴⁰ Grzegorz Trafalski (G. Trafalski, *Dziedzictwo kulturowe w heraldyce samorządowej na przykładzie herbów gmin i powiatów Mazowsza Zachodniego* – w druku) zaproponował, aby herby analizować jednocześnie jako wytwór i nośnik dziedzictwa kulturowego. W związku z tym uznał, iż analizę herbów należy prowadzić według schematu: 1. materialne dobra dziedzictwa kulturowego (stroje, budownictwo, narzędzia, przedmioty do zaspokajania potrzeb) i 2. niematerialne dobra dziedzictwa kulturowego (tradycja, religia, folklor, język, sztuka, sposób życia mieszkańców).

⁴¹ ...Herby rycerskie mogą stanowić... jedynie inspirację do tworzenia herbów terytorialnych. W przypadku Gminy Wielgomłyny... uwzględniając godło herbu Koniecpolskich należy wprowadzić... odmianę... Dobrym rozwiązaniem wydaje się... zwielokrotnienie godła... – Opinia o wzorze herbu Gminy Wielgomłyny z 25 kwietnia 2003 r.

⁴² M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich*, nr 626.

Treści godeł gmin wiejskich województwa łódzkiego przedstawię w układzie wiodących komunikatów wyodrębnionych z rozbudowanych godeł. Przyjąłem (nie bez wahania), iż identyfikacja treści, a także układ wiodących komunikatów dostosowane będą do ustaleń współczesnej literatury heraldyczno-historycznej, a przede wszystkim do ustaleń poczynionych przez Henryka Serokę i Pawła Dudzińskiego. Do propozycji wyżej wymienionych autorów wprowadzone zostały modyfikacje wynikające z regionalizmu heraldyki gminnej województwa łódzkiego.

Badania komunikatów zawartych w herbach gmin wiejskich województwa łódzkiego poprowadzone zostały w grupach: 1. **symbole posesorskie**, 2. **symbole odwołujące się do istotnych epizodów z dziejów gminy**, 3. **symbole związane z etymologią nazwy gminy**, 4. **symbole utworzone ze znaku przeszłości miejskiej miejscowości gminnej**, 5. **symbole (lokalnego) kultu religijnego**, 6. **symbole wskazujące na ważny zabytek kultury lub sztuki**, 7. **symbole wprowadzone z pieczęci gminnej**, 8. **symbole charakteryzujące treści fizjograficzne** i 9. **symbole aktywności zawodowej mieszkańców gminy**. Po wypełnieniu poszczególnych kategorii danymi liczbowymi powstał **Wykres nr 4**. Warto zwrócić uwagę na liczbową przewagę treści posesorskich i odwołań do cech fizjograficznych poszczególnych gmin. Z pewnym zdziwieniem odnotowałem stosunkowo niską (piątą pozycją) lokatę przekazów odwołujących się do wezwań kościołów parafialnych i miejscowych kultów religijnych.

Najliczniejszą grupę symboli ze znaków gmin wiejskich tworzą herby posesorów poszczególnych miejscowości lub kompleksów majątkowych zlokalizowanych na obszarze współczesnej gminy. W tej grupie znaków odnaleźć możemy godła kapituł katedralnych, tj. kapituły gnieźnieńskiej⁴³ (trzy lilie) i kapituły krakowskiej⁴⁴ (trzy korony) – oraz godła szlachty polskiej⁴⁵. Herby posesorów wskazywały zarówno na założycieli miejscowości, jak również na

⁴³ Na przykład w godle herbu gminy Chąšno – Uchwała Nr XXIV/111/2009 Rady Gminy Chąšno (**il. nr 14**), gminy Goszczanów – Uchwała Nr XX/99/05 Rady Gminy Goszczanów z 30 marca 2005 roku (**il. nr 15**) gminy Kocierzew Południowy (**il. nr 16**), gminy Nieborów – Uchwała nr XL/136/05 Rady Gminy Nieborów z 29 grudnia 2005 r. (**il. nr 17**) i gminy Sędziejowice – Uchwała nr XXI/170/12 Rady Gminy Sędziejowice z 28 grudnia 2012 r. (**il. nr 18**).

⁴⁴ Na przykład w herbie gminy Dłutów – Uchwała nr XVIII/69/96 Rady Gminy Dłutów z 9 grudnia 1996 r. w sprawie uchwalenia statutu gminy Dłutów (**il. nr 19**) i gminy Pabianice – Uchwałą nr XIX/186/2000 z 4 października 2000 (**il. nr 20**).

⁴⁵ Na przykład w herbie gminy Głowno – uchwała nr XXVII/76/04 Rady Gminy Głowno z 12 listopada 2004 r. (**il. nr 11** – Roch / Pierzchała / Wieża Głowieńskich), gminy Moszczenica (**il. nr 21** – Jelita Kossowskich, Nałęcz Małachowskich), gminy Nieborów (**il. nr 17** – Tra-by Radziwiłłów, gminy Rusiec (**il. nr 22** – Pobóg Koniecpolskich), gminy Wola Krzysztoporska – Uchwała nr XLVIII/316/2006 Rady Gminy w Woli Krzysztoporskiej z 11 kwietnia 2006 r. (**il. nr 23** – Nowina Krzysztoporskich), gminy Zgierz (**il. nr 24** – Bończa przypisywana Chylińskim – Uchwała XX/228/96 Rady Gminy Zgierz w sprawie zmiany w statucie gminy Zgierz).

osoby (fizyczne lub prawne), których działania w okresie po lokacji przyczyniły się do podniesienia znaczenia miejsca. Herb dawnego właściciela w herbie współczesnej gminy wiejskiej jest szczególnym komunikatem na temat historii. Do grupy symboli tu omawianych zaliczyć należy także Orła Białego⁴⁶. Jego obecności w herbach gmin wiejskich nie można uzasadnić regułami heraldycznymi.

Herby posesorów pojawiają się w znakach gmin wiejskich województwa łódzkiego zarówno jako jedyny przedmiot heraldyczny, jak również jako element składowy w godłach złożonych z kilku obrazów. Stanowisko ekspertów Komisji Heraldycznej w sprawie godeł szlacheckich w herbach gminnych, wyrażone na przykład w opinii na temat herbu gminy Wielgomłyny (**il. nr 12**), przyczyniło się do tego, że w obecnie tworzonych godłach gmin wiejskich herby szlacheckie współtworzą znaki, a nie są ich jedynym tworzywem. Stanowisko ekspertów Komisji w tej sprawie wynika z przekonania, iż akceptacja dla praktyki przenoszenia godeł posesorskich w niezmienionej postaci do herbów gminnych przyczyni się do upodobnienia heraldyki samorządowej do heraldyki kapituł katedralnych lub do heraldyki szlacheckiej. Zmiany istniejącego godła kapituły katedralnej lub godła szlacheckiego, postulowane przez ekspertów Komisji (np. usunięcie jego części, zwielokrotnienie symbolu podstawowego, czy też połączenie go z innymi obrazami), nazywane jest uszczerbieniem herbu.

Dla gmin wiejskich województwa łódzkiego tworzone są niekiedy godła z symbolami wskazującymi na wydarzenia historyczne, związane z terenem gminy. Radni gmin wiejskich doceniali potencjał heraldyczny, tkwiący zarówno w wielkich wydarzeniach politycznych, jak również w faktach związanych tylko z obszarem gminy.

W przypadku gmin wiejskich, których miejscowości gminne były miastami, ale ślad tej „miejskości” nie zachował się źródłach sfragistycznych, ważnym przekazem heraldycznym są mury obronne. Informują one o lokacji miejskiej miejscowości gminnej (fakt historyczny), która wyróżniła tę gminę wiejską spośród podobnych 133 jednostek samorządu terytorialnego. Mury obronne w herbach gminy Grabów (**il. nr 7**) i gminy Rusiec⁴⁷ (**il. nr 22**) są komunikatem na temat przeszłości miejscowości gminnej, a nie informacją o ustroju gminy.

W herbach gmin wiejskich województwa łódzkiego odnaleźć można symbole, które odwołują się do starć zbrojnych związanych z powstaniami narodowymi⁴⁸ lub z wojnami światowymi. Kosy bojowe kosynierów z 1863 r. odnaleźć można w herbie gminy Sędziejowice (**il. nr 18**). Projektujący herb gminy Lubochnia (**il. nr 27**) wspomnienie o powstaniu styczniowym zawarł w podziale

⁴⁶ Na przykład w herbie gminy Ostrówek (**il. nr 25**), gminy Rokiciny (**il. nr 26**).

⁴⁷ Uchwała nr III/18/90 Rady Gminy w Ruścu z 29 czerwca 1990 r.

⁴⁸ M. Adamczewski, *W sprawie upamiętnienia powstania styczniowego z 1863–1864 r. we współczesnych herbach samorządów województwa łódzkiego*, „Rocznik Łódzki”, t. LX (2013), s. 35 i nast.

tarczy herbowej (przypominającej herb Królestwa Polskiego z pieczęci władz powstańczych) i w skrzyżowanych krosach w podstawie tarczy. Dwie szable skrzyżowane w podstawie tarczy w herbie gminy Brzeziny mają przypominać o starciach powstańczych oraz o walkach stoczonych w pobliżu Brzezin w początkowym okresie I wojny światowej (**il. nr 28**).

Uważna lektura uzasadnień do niektórych znaków gminnych pozwala ujawnić głęboko zaszyfrowane przekazy na temat wydarzeń historycznych. Logo gminy Godzianów (**il. nr 1**) i jego rozbudowane uzasadnienie są w tym przypadku szczególnie dobrymi przykładami. Ukryty przekaz symboliczny na temat historii miejsca ustalić można także po przeczytaniu uzasadnienia do herbu gminy Dmosin⁴⁹ (**il. nr 29**). Krzyż „trójlistny”, umieszczony w pierwszym polu herbu, według projektującego herb ma oznaczać walki powstańcze z 1863 r. i mogiły poległych.

Ważny fakt historyczny – średniowieczne sądy królewskie – zdecydował o budowie i treści herbu gminy Dobryszyc⁵⁰ (**il. nr 30**). Waga, umieszczona w przejeździe wieży, stojącej w Dobryszycach jeszcze w połowie XVI w., oznacza wymiar sprawiedliwości, ważnie racji uczestników postępowania przed sądem królewskim, wyrokiem w średniowieczu m.in. w Dobryszycach.

Opowieści z pogranicza historii, kultu religijnego i miejscowych legend zdecydowały o budowie herbów gminy Kluki⁵¹ (**il. nr 31**) i gminy Domaniewice⁵² (**il. nr 32**). Dąb i lilia w herbie gminy Kluki przypominają opowieść o królowej Jadwidze, która w podczas burzy schroniła się w obozie cygańskim, rozłożonym pod dębem. Lilia i gwiazdy Celestów, rajców krakowskich w herbie gminy Domaniewice odwołują się do legendarnych okoliczności ufundowania domaniewickiego sanktuarium NMP.

Elementem składowym tradycji historycznej gmin wiejskich są ich nazwy administracyjne. Brzmienie niektórych nazw prowokuje projektujących herby do budowania tzw. symboli mówiących. Są one specyficzną formą rebusów heraldycznych, w których (za pomocą obrazu skojarzonego z nazwą gminy) zawarty jest przekaz identyfikujący gminę poprzez jej nazwę. Symbole mówiące podzielić można na przekazy o jednopłaszczyznowym komunikacie i na przekazy złożone.

W herbie gminy Grabica odnajdujemy rysunek heraldycznie uproszczonego grabu (**il. nr 33**). W tym przypadku godło jest nośnikiem prostego komunikatu – nazwa gminy zawarta jest w nazwie przedmiotu heraldycznego na polu tarczy. Również dominujący liść klonu w herbie gminy Klonowa (obok podkowy) prze-

⁴⁹ Uchwała nr XXX/131/98 Rady Gminy Dmosin z 10 czerwca 1998 r.

⁵⁰ Uchwała nr XXVIII/131/98 Rady Gminy Dobryszyc z 31 maja 1998 r.

⁵¹ Uchwała nr 40/XXIV/05 Rady Gminy Kluki z dnia 17 listopada 2005 roku w sprawie uchwalenia herbu, flagi i pieczęci urzędowej gminy Kluki, „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego”, r. 2005, nr 355, poz. 3204.

⁵² Uchwała Nr XXV/121/05 Rady Gminy Domaniewice z 30 czerwca 2005 r.

kazuje czytelną informację o nawie jednostki samorządu terytorialnego⁵³. Bardziej złożony przekaz mówiący wypełnia pole tarcz herbów gmin Góra Świętej Małgorzaty (**il. nr 34**) i Świnice Warckie (**il. nr 35**). Godłem Góry Świętej Małgorzaty⁵⁴ jest wyobrażenie patronki miejscowego kościoła parafialnego – św. Małgorzaty i góry, na której kościół parafialny został wzniesiony. Wezwanie kościoła parafialnego (św. Małgorzata) i ukształtowanie powierzchni (góra) przekształciły się w nazwę gminy. Zatem godło gminy Góra Świętej Małgorzaty przekazuje treści religijne, fizjograficzne, a także zawiera w sobie nazwę gminy. W przypadku Świnic Warckich⁵⁵ głowa dzika i pas falowany odwołują się do nazwy gminy – dzika świnia i rzeka Warta – ale także nawiązują do Jakuba Świnki, herbu Świnka, arcybiskupa gnieźnieńskiego uznawanego za założyciela miejscowości.

Kolejną pozycję w **Wykresie nr 4** stanowią „znaki miast”. Pod tym pojęciem kryją się: 1. **przedrozbiorowe herby miast, które w ramach regulacji prawnych z marca 1990 r. przekształciły się w herby gmin wiejskich** i 2. **części herbów współczesnych miast, które w znaku gminy wiejskiej wskazują na jej nazwę, a także na miejscowość, w której znajduje się urząd gminny**.

W herbach 22 gmin wiejskich województwa łódzkiego, których miejscowości gminne w przeszłości posiadały prawa miejskie dostrzec można elementy pochodzące z przedrozbiorowych herbów miejskich⁵⁶. Proces tworzenia tychże 22 herbów gminnych polegał na przekształceniu wyobrażeń dawnych pieczęci miejskich w godła herbów gmin wiejskich. Powyższe uproszczenie, uprawnione na gruncie teorii heraldycznej i praktyki tworzenia herbów dla gmin wiejskich województwa łódzkiego z miejscowościami gminnymi o przeszłości miejskiej, można w kilku przypadkach zakwestionować.

Projektujący herb gminy Piątek (**il. nr 36**) odwołał się do pieczęci miejskiej Piątku z XVI w.⁵⁷ Wyobrażenie tej pieczęci – wybitnie nieheraldyczne – należało przetworzyć w wypowiedź heraldyczną, przy czym swoboda tworzenia znaku była w tym przypadku ograniczona. Na podstawie pieczęci podobnych do stempla uniejowskiego powstały wcześniej herby miejskie Uniejowa i Skierniewic. Piątek, tak jak przywołane Uniejów i Skierniewice, należał do kapituły gnieź-

⁵³ Uchwała nr XIV/96/96 Rady Gminy w Klonowej z 15 lutego 1996 r. w sprawie uchwalenia statutu gminy.

⁵⁴ Uchwała nr 85/XIV/2004 Rady Gminy Góra św. Małgorzaty z 12 marca 2004 r.

⁵⁵ „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego”, r. 2005, nr 300, poz. 2819.

⁵⁶ Są to gminy Bedlno, Będków, Białaczów, Bielawy, Bolesławiec, Bolimów, Burzenin, Dąbrowice, Inowódz, Jeżów, Lutomiersk, Lututów, Nowa Brzeźnica, Oporów, Parzęczew, Piątek, Rozprza, Sokolniki, Szczerców, Ujazd, Widawa i Wierzbica.

⁵⁷ Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Piłsudskich-Giniatowiczów, sygn. 474–475; Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. 561 NI 119308–561 NI 119309; M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich*, nr; B. 475; tegoż, *O pieczęci miejskiej Uniejowa z pierwszej połowy XVI w.*, „Biuletyn Uniejowski”, t. I (2012), s. 157 i nast.

nieńskiej. Dla większości miast kapituły gnieźnieńskiej kanonicy katedralni z Gniezna kazali w 1. połowie XVI w. wyrzeźbić podobne pieczęcie. Dla gminy Piątek z tego powodu stworzona musiała być taka wersja znaku, która nawiązywałaby do obrazu z szesnastowiecznej pieczęci miejskiej Piątku i jednocześnie byłby inna od herbów Uniejowa i Skierniewic.

Negatywną opinię na temat herbu gminy Burzenin (**il. nr 37**) wydali w 2003 r. eksperci Komisji Heraldycznej. Uwagi krytyczne dotyczyły przekształcenia wyobrażenia z pieczęci miejskiej Burzenina z XVI w., na której znajdowały się krzyż równoramienny i pęknięte koło – atrybut św. Katarzyny, w godło gminne zbudowane z krzyża równoramiennego i odmienionej róży Poraj. Spór pomiędzy radnymi gminy Burzenin i ekspertami Komisji dotyczył tego, czy herb miejski ukształtowany w XVI w., odwołujący się do piętnastowiecznego wezwania kościoła parafialnego w Burzeninie (Święty Krzyż, św. Katarzyna), należy powtórzyć w niezmiennej postaci we współczesnym herbie gminnym, czy też można odmienić go w taki sposób, aby lepiej oddawał późniejszą historię Burzenina i jego kościoła. Pstrokońscy, posesorzy Burzenina, pieczętujący się Porajem przyczynili się do zmiany wezwania kościoła w Burzeninie. Do jego średniowiecznych opiekunów – Świętego Krzyża i św. Katarzyny – dodali św. Wojciecha, pieczętującego się według tradycji tak jak oni Porajem. Krzyż i odmieniony Poraj we współczesnym herbie gminy Burzenin tworzył – według radnych – logiczną opowieść łączącą Pstrokońskich, dawnych posesorów ze św. Wojciechem, także Poraitą i obecnym współpatronem kościoła w Burzeninie.

Trzeci przykład dotyczy herbu gminy Szczerców (**il. nr 38**), w którym znalazły się wieża (być może dzwonnica), pochodząca z pieczęci miejskiej Szczercowa z XVI w.⁵⁸ oraz atrybuty świętych patronów szczercowskiego kościoła parafialnego – miecz św. Pawła i klucz św. Piotra. Przekaz dopełniała królewska litera „K”, symbolizująca udział Kazimierza Wielkiego w lokacji miejskiej Szczercowa. Poszerzenie komunikatu z XVI w. (wieża) o treści szczególnie indywidualizujące symbol (attributy świętych, litera królewska) można uznać za rozwiązanie słuszne. Znak Szczercowa w rozbudowanej postaci uzyskał też pozytywną opinię ekspertów Komisji Heraldycznej⁵⁹. Jednakowoż nie można zapomnieć, iż ci sami eksperci Komisji Heraldycznej w innym miejscu jednoznacznie opisali procedury budowania herbu gminnego na podstawie wyobrażenia pieczęci staropolskiej. Zalecenia te przedstawili w opinii na temat herbu gminy Ujazd⁶⁰. Uznali wówczas, iż znaku miejskiego z przeszłości nie należy poprawiać.

⁵⁸ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich*, nr B. 661.

⁵⁹ Załącznik do uchwały nr 97-926/O/2004 w sprawie projektów herbu, flagi i pieczęci gminy Szczerców.

⁶⁰ ...*Komisja stoi... na stanowisku, że nie należy „poprawiać” i uzupełniać historycznego herbu miasta, który... jako pamiątka po dawnej miejskości Ujazdu ma stać się herbem gmi-*

W herbach gmin wiejskich Łęczycy⁶¹ (**il. nr 39**) i Łowicz (**il. nr 40**) znaleźć można symbole nawiązujące do herbu miasta, w którym zainstalowane zostały wiejskie urzędy gminne. O związkach gminy wiejskiej Łęczycy z Łęczycą świadczą wzgórze heraldyczne i dwa ptaki występujące w herbie miejskim obok trzech wież i trębacza. Z herbu Łowicza pochodzi pelikan, który w herbie gminy wiejskiej Łowicz góruje nad pasem falowanym symbolizującym rzekę Bzurę. W herbie miejskim Łowicza zobaczyć możemy dwa pelikany zwrócone ku sobie grzbietami i roślinę pomiędzy nimi.

W 2012 r. podjęta została uchwała w sprawie herbu gminy Tomaszów Mazowiecki⁶² (**il. nr 41**). Projektujący wykorzystał godło miejskie Tomaszowa Mazowieckiego, siedziby gminy wiejskiej i uzupełnił je o symbol roślinny – gałąź dębową. Przykład Tomaszowa jest o tyle ciekawy, że wokół herbu miejskiego zbudowany został system trzech znaków samorządów – znak gminny, znak miejski i znak powiatowy – które oparte są na wyobrażeniu szlacheckiego Rawicza.

Czwarty przykład związany z kwestią występowania symboli miasta-siedziby gminy w godłach gmin wiejskich jest kontrowersyjny. Herb gminy wiejskiej Zduńska Wola⁶³ (**il. nr 42**) może nawiązywać do zapomnianego herbu miejskiego Zduńskiej Woli⁶⁴ (trzy pszczoły) lub też może być odczytany jako przekaz na temat dominującej aktywności zawodowej mieszkańców gminy (pszczelarstwo). Obie te interpretacje znajdujemy w uzasadnieniu merytorycznym do herbu.

Treści religijnej – kolejny motyw wykorzystywany do tworzenia herbów samorządowych – występują w wielu znakach gmin wiejskich województwa łódzkiego. W godłach o złożonej strukturze przekaz religijny zazwyczaj dominuje nad pozostałymi treściami. Przewaga treści religijnych nad innymi akcentowana jest w godle herbowym zazwyczaj poprzez układ obrazów. Symbole religii lub kultu umieszczane są w zaszczytnych polach tarczy – od głowicy lub od prawej pobocznicy (według terminologii heraldycznej). Taki układ godeł szczególnie dobrze oddają herby gmin Dmosin (**il. nr 29**) i Lubochnia (**il. nr 27**). W tych przypadkach podziały tarczy wyznaczały przestrzenie zaszczytne i pola drugorzędne. W jednopolowych tarczach znaki o treściach religijnych wypełniały przestrzenie górne lub skrajne prawe (według terminologii heraldycznej). Za przykład posłużyć może herb gminy Wola Krzysztoporska (**il. nr 23**), w której

ny *Ujazd*... – Załącznik do uchwały nr 34-715/O/2003 w sprawie projektów herbu, flagi i pieczęci gminy Ujazd.

⁶¹ Uchwała nr XVIII/100/2004 Rady Gminy w Łęczycy z 27 kwietnia 2004 r.

⁶² Uchwała nr XVII/103/12 Rady Gminy Tomaszów Mazowiecki z 23 lutego 2012 r.

⁶³ Szerzej o herbie gminy wiejskiej Zduńska Wola – zob. M. Adamczewski, *Herb gminy (wiejskiej) Zduńska Wola*, „Biuletyn Szadkowski” – w druku.

⁶⁴ Szerzej o herbie miejskim Zduńskiej Woli – zob. M. Adamczewski, *Znak miejski Zduńskiej Woli*, „Biuletyn Szadkowski” – w druku.

Oko Opatrzności góruje nad Nowiną Krzysztoporskich. Przewagę treści religijnych w godle gminnym mogą podkreślać proporcje poszczególnych obrazów współtworzących godło. Ten sposób budowania godła (przy jednoczesnym uwzględnieniu rangi przestrzeni tarczy herbowej) zastosowany został podczas projektowania herbu gminy Drużbice (**il. nr 43**). Święty Marcin z gęsią, będącą atrybutem patrona, góruje nad pomłóścią Nałęcza – symbolem posesorskim – rozmiarami i rangą miejsca, w którym umieścił go projektujący herb. Nie bez znaczenia dla wypowiedzi heraldycznej jest kolejność symboli religijnych w godłach odwołujących się do kilku patronów. Na przykład w godle gminy Aleksandrów (**il. nr 44**) lilia – symbol NMP – umieszczona została w przestrzeni bardziej zaszczytnej niż klucze św. Piotra i miecz św. Pawła.

Przekaz religijny, obecny w symbolice gminnej, analizować można na dwóch płaszczyznach. Pierwszą płaszczyznę tworzą okoliczności, które zadecydowały o wyborze „właściwego” świętego na motyw herbu, a płaszczyznę drugą – sposób przedstawienia świętego w konwencji heraldycznej. Na decyzję w sprawie wyboru „właściwego” patrona wiejskiej wspólnoty gminnej i o umieszczeniu go na polu tarczy herbu gminnego wpływ mają trzy czynniki. Są to: 1. **istnienie lokalnego ośrodka kultu religijnego (sanktuarium) o zasięgu wykraczającym poza granice jednej parafii**, 2. **funkcjonowanie na obszarze gminy kościoła parafialnego o szczególnym znaczeniu**, 3. **względna „równowaga” pomiędzy kilkoma kościołami parafialnymi, zlokalizowanymi na obszarze jednej gminy**. Dla większości gmin wiejskich, w których powstawały herby o godłach odwołujących się do treści religijnych, źródłem inspiracji były wezwania kościołów parafialnych. Pamiętać należy, że decyzja o wskazaniu patrona parafii była w przeszłości kompromisem pomiędzy rozwojem życia religijnego, oczekiwaniami fundatora kościoła, postulatami posesora gruntu, na którym wznoszono świątynię i wreszcie przemyśleni zwierzchników diecezji, uczestniczących w akcie konsekracji kościoła. Tym samym nam współczesna decyzja o wyborze świętego patrona na znak gminny – obok przesłanek religijnych – upamiętnia dyskusję z przeszłości na temat sieci parafialnej i szczególnie atrakcyjnych świątyni.

Druga płaszczyzna obserwacji dotyczy realizacji plastycznej podjętej decyzji na temat budowania godła gminnego o treści religijnej. Herby budowane są z obrazów uproszczonych zastępujących przedmioty, osoby lub idee. Z tego też powodu przedstawienie postaci świętych może być realizowane poprzez umieszczenie w godle całej postaci patrona, albo atrybutów świętego, które dobrze zastępują jego „portret”. Pełne postacie patronów z atrybutami znajdujemy np. w godłach gminy Drużbice – św. Marcin (**il. nr 43**) i Rząśnia⁶⁵ – święci Mateusz i Maciej (**il. nr 45**). Symbole, przedmioty i atrybuty świętych występują np.

⁶⁵ Uchwała nr XXXI/218/2010 z 24 maja 2010 r. Rady Gminy w Rząśni.

w herbach gminy Ręczno – św. Stanisław (il. nr 46) i Maków⁶⁶ – św. Wojciech (il. nr 47).

Na marginesie obserwacji na temat obecności świętych w symbolice gminnej podjąć można studia nad religijnością lokalnych społeczności, a dokładnie nad religijnością wybranych władz poszczególnych gmin oraz nad gotowością wspólnot gminnych do przenoszenia treści religijnych w przestrzeń publiczną.

Herby trzech gmin wiejskich z obszaru województwa łódzkiego zbudowane zostały z symboli i z obrazów, które odwołują się do miejsc kultu religijnego o zasięgu ponadregionalnym. Herb gminy Domaniewice (il. nr 32) zawiera symbole wskazujące na sanktuarium NMP w Domaniewicach⁶⁷. Lilia informuje o wezwaniu kaplicy – Narodzeniu NMP, a trzy gwiazdy z herbu Jakuba i Wojciecha Celestów wskazują na fundatorów kaplicy⁶⁸. Do budowy herbu gminy Gidle⁶⁹ wykorzystano obraz figurki NMP czczonej w sanktuarium w Gidlach i dwie lilie symbolicznie poświadczające dziewictwo Bogarodzicy. Przekaz religijny omawianego herbu uzupełniony został o wyobrażenie herbowej róży Poraja Gidelskich. Trzeci herb gminy wiejskiej województwa łódzkiego odwołujący się swym godłem do sanktuarium o zasięgu ponadregionalnym stworzony został dla gminy Łęki Szlacheckie⁷⁰ (il. nr 48). W tym przypadku lilia oraz wzgórze heraldyczne tworzą komunikat na temat sanktuarium NMP na Pociesznej Górze. Godło gminy Łęki Szlacheckich zbudowano, tak aby skojarzenie przedmiotów z godła prowadziło do obiektu kultu (lilia – NMP) i do miejsca jego odbywania (wzgórze, góra – Pocieszna Górka).

Być może w nieodległej przyszłości powstanie czwarty herb gminy wiejskiej województwa łódzkiego, którego godło wskazywać będzie na miejsce kultu religijnego o zasięgu ponadregionalnym. W 2010 r. podjęte były prace nad herbem gminy Poświętne. Projekt herbu gminnego wyprowadzony zostały z symboliki NMP (lilia), Jezusa (róża o pięciu czerwonych płatkach) i św. Józefa (lilia). Przesłanką determinującą treść godła gminy Poświętne jest sanktuarium Matki Bożej Świętorodzinnej w Studziannie i obraz Świętej Rodziny⁷¹. Postacie z obrazu Świętej Rodziny – NMP, Jezus i św. Józef – zastąpione zostały kwiatami,

⁶⁶ Uchwała nr XXVII/142/97 Rady Gminy Maków z 14 listopada 1997 r. w sprawie ustanowienia herbu, pieczęci urzędowych oraz flagi z herbem i barw gminy Maków.

⁶⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. II *Województwo łódzkie*, pod red. J. Z. Łozińskiego, Warszawa 1954, s. 120–121.

⁶⁸ *Corpus inscriptionum Poloniarum*, t. V *Województwo skierniewickie*, pod red. R. Rosina, Zeszyt 1 *Skierniewice i region*, wyd. A. Szymczakowa, Warszawa-Łódź 1991, nr 87.

⁶⁹ Uchwała nr 103/XVII/99 Rady Gminy Gidle z 30 grudnia 1999 r.

⁷⁰ Uchwała nr XXXIV/162/09 Rady Gminy Łęki Szlacheckie z 29 grudnia 2009 r.

⁷¹ W. Nater, *Sanktuarium Matki Bożej Świętorodzinnej w Studziannie-Poświętnem w diecezji sandomiersko-radomskiej*. Kustosze: księża Filipini. Przewodnik, Studzianna-Poświętne 1989; W. Nater, S. Stanik, *Dzieje Sanktuarium Matki Boskiej Świętorodzinnej w Stodzianie*, Studzianna 1992; *Sanktuarium Matki Bożej Świętorodzinnej. Studzianna-Poświętne*, Wrocław 2006.

które w ogólnym języku symboli (zaakceptowanym przez heraldykę) zastępują wyobrażenia tychże postaci. Projekt herbu nie został zaakceptowany przez władze gminy i przez księży, konsultujących prace heraldyczne władz gminnych. W dyskusji pojawiły się uzasadnione głosy, aby w herbie gminy Poświętne znalazły się treści wskazujące na żołnierzy majora Hubala⁷².

Interesującą grupę godeł gmin wiejskich tworzą znaki odwołujące się do ważnych zabytków lub do przejawów kultury ludowej. W grupie godeł inspirowanych zabytkami – detalami architektonicznymi lub charakterystycznymi obiektami – wyróżnić należy znak gminy Zapolice (**il. nr 49**), w którym umieszczono „bazyliśzka” ze Strońska, a także znak gminy Pątnów (**il. nr 50**) z zegarem słonecznym z pałacu w Kamionce.

W tu prowadzonych rozważaniach można także uwzględnić obrazy świętych, które wykorzystane zostały do tworzenia godła gminnego. Na przykład postać św. Małgorzaty z mieczem i palmą męczeństwa w herbie gminy Góra Świętej Małgorzaty (**il. nr 34**) nawiązuje wprost do obrazu patronki z kościoła parafialnego w Górze Świętej Małgorzaty.

W znakach gmin wiejskich sporadycznie odnajdujemy motywy właściwe dla sztuki ludowej. Pasy w logo herbowym gminy Godzianów (**il. nr 1**) – według uzasadnienia merytorycznego do projektu herbu – nawiązują do pasiaka mieszkańców wsi dawnego Księstwa Łowickiego. Sztuka ludowa – wycinanki łowickie – zainspirowały twórcę znaku gminy Zduny⁷³ (**il. nr 51**). Oprócz odniesienia do kultury ludowej godło gminne Zdun jest także nośnikiem treści na temat aktywności mieszkańców wsi otaczających Zduny. W uzasadnienie do herbu znajduje się informacja o wycinankarstwie prężnie rozwijającym się w tym rejonie.

Fragment godła przedrozbiorowego województwa sandomierskiego – pasy przemienne czerwone i białe – umieszczony został w herbie gminy Sławno (**il. nr 52**). Pasy znajdują się w przestrzeni mniej szczytnej dwupolowej tarczy herbowej (pole drugie). Przestrzeń bardziej dostojną (pole pierwsze) wypełniła lilia symbolizująca NMP. Inspirację do tak przygotowanego projektu herbu gminy Sławno stanowiły pieczęci, które w 1915 r. wykonywane były dla gmin na obszarze przejętym przez administrację austro-węgierską po ustępujących Rosjanach (**il. nr 8, 8a, 9**). Projektujący herb gminy Sławno w 2006 r. zwrócili uwagę na wówczas nieznany epizod polskiej heraldyki samorządowej. Odkryli i opisali zinstytucjonalizowane działania austro-węgierskich władz okupacyjnych, w pełni akceptowane przez okupowanych, zmierzające do zbudowania systemu znaków gminnych opartych na symbolach ziemskich z okresu przedrozbiorowego. Pieczęcie gminne z herbami ziemskimi, wykonane w 1915 r., stosowane były przez urzędy gminne w okresie II Rzeczypospolitej (**il. nr 8a**). W II Rzeczypospolitej

⁷² Za takim rozwiązaniem przemawiają działania prowadzone przez hubalczyków na obszarze gminy Poświętne, związek Ludwika Muchy, księdza z sanktuarium z oddziałem majora Hubala oraz symboliczny udział hubalczyków w pasterce 1939 r. w sanktuarium.

⁷³ Uchwała nr XIV/59/96 Rady Gminy w Zdunach z 15 lutego 1996 r.

w gminach, leżących niegdyś w strefie wpływów austro-węgierskich, wykonywane były nowe tłoki na wzór stempli zaprojektowanych w 1915 r.

W godłach herbów gmin wiejskich województwa łódzkiego treści topograficzne zaszyfrowane są w obrazach przedstawiających: 1 **rzeki przepływające przez tereny gminy**, 2. **wzgórza wyraźnie wyróżniające się równinym (w zasadzie) krajobrazie środkowopolskim**, 3. **las lub pojedyncze drzewa**, 4. **obrazy budowli istniejących w rzeczywistości** (np. obrazy kościołów o rozpoznawalnym kształcie). Według orzeczeń ekspertów Komisji Heraldycznej symbole o treściach fizjograficznych są pomocniczymi składowymi herbów gminnych.

Z uwagi na wieloznaczność symboli fizjograficznych, a także z powodu występowania nazw miejscowości gminnych utworzonych od cech krajobrazu, przekaz fizjograficzny niekiedy był wypowiedzią identyfikującą nazwę dysponenta herbu (tzw. herb mówiący). Takie rozwiązanie zostało zasygnalizowane w opisach herbów gminnych np. Góry Świętej Małgorzaty, Grabicy czy Świnic Warckich.

Pas falowany lub dwa pasy falowane, symbolizujące rzekę lub rzeki umieszczane są w dolnej części herbu. Takie rozwiązanie odpowiada logika narracji heraldycznej. Obraz heraldycznej rzeki w herbach gminnych stanowi część opowieści na temat gminy, a tę opowieść uszczegóławiały ważniejsze symbole, umieszczane w przestrzeniach szczytnych, czyli powyżej pasa falowanego. Nie można także w rozważaniach na temat lokalizacji pasów falowanych pominąć fizycznej właściwości wody, która w warunkach naturalnych wypełnia zagłębienia. W przypadku heraldyki takim „naturalnym” zagłębieniem jest dolna część tarczy herbowej, czyli jej podstawa. Decyzja o umieszczeniu w herbie symbolu rzeki jest zazwyczaj podyktowana świadomym wyborem dysponenta znaku, który wynika ze znaczenia cieklu wodnego dla życia mieszkańców gminy.

Obraz heraldycznej rzeki może być złączony w herbie gminnym z wyobrażeniem napędowego koła młyńskiego. Takie rozwiązanie znajduje się w herbie gminy Łubnice⁷⁴ (**il. nr 53**). W tym przypadku przekaz fizjograficzny wzbogacony został o informacje na temat aktywności gospodarczej (liczne młyny wodne na rzece Prośnie) oraz na temat zdarzenia historycznego, związanego z terenem współczesnej gminy (zjazd Władysława Jagiełły z książętami śląskimi w Łubnicach w 1397 r.).

W sposób szczególny dwie rzeki przepływające przez teren gminy – Wartę i Widawkę –przedstawiono w znaku Zapolice z 1990 r.⁷⁵(**il. nr 49**). Dolną część symbolu gminnego tworzy przestrzeń zabarwiona na czarno z dwoma błękitnymi

⁷⁴ Uchwała nr XXIX/135/2005 Rady Gminy w Łubnicach z 27 kwietnia 2005 r. w sprawie przyjęcia projektu wzoru herbu, pieczęci i flagi Gminy Łubnice.

⁷⁵ Uchwała nr III/22/90 Rady Gminy Zapolice z 5 września 1990 r. w sprawie zatwierdzenia herbu gminy.

pasami oddającymi topograficzne przedstawienie miejsca, w którym Widawka wpada do Warty. Rzeki w znaku gminnym Zapolic, a szczególnie Warta – obok komunikatu fizjograficznego – jest nośnikami treści historycznych. Na prawym brzegu Warty w okolicach Strońska wzniesione zostały umocnienia, w oparciu o które we wrześniu 1939 r. zorganizowana została obrona polska.

Specyficzny przekaz symboliczny, odwołujący się do walorów turystycznych związanych ze zbiornikiem Jeziorsko, odnajdujemy w herbie gminy Pęczniew (**il. nr 54**). Także niezwykle rozwiązanie heraldyczne przyjęto podczas projektowania herbu „Zielone Źródła”, którym posługuje się gmina Kodrąb⁷⁶. Herb wskazuje na cztery źródła zlokalizowane na obszarze gminy i na dział wodny.

Heraldycznym rzekom w herbach gmin wiejskich województwa łódzkiego ustępują wyobrażenia wzniesień czy obrazy wzgórz. Takie zestawienie nie jest dziwne. Równinne ukształtowanie powierzchni Polski centralnej powoduje, iż wypiętrzenia pojawiają się sporadycznie. W herbach gmin Góra Świętej Małgorzaty (**il. nr 34**), Łęczycza (**il. nr 39**) i Łęki Szlacheckie (**il. nr 48**) heraldyczne wzgórza zawierają ładunek symboliczny wykraczający poza komunikat fizjograficzny.

Podziały pola tarczy herbowej mogą odwoływać się do przeszłości administracyjnej współczesnej miejscowości gminnej. Na przykład w herbie gminy Biała zobaczyć możemy pasy skośne i szablę szlachecką⁷⁷. Współczesną Białą tworzą dwie wsie – Biała królewska (rządowa) i Biała szlachecka, a układ pasów i „batorówka” mają tę przeszłość podkreślić.

Za wariant znaku o komunikacie fizjograficznym uznać należy godła, w których umieszczone były obrazy istniejących budowli. W herbie gminy Brójce (**il. nr 55**) zobaczyć możemy wieżę kościoła parafialnego w Kurowicach. Godło herbu gminy Mokrsko⁷⁸ tworzy piec do wypalania cegły (**il. nr 56**) i litera „M” wkomponowana w piec. W tym przypadku piec do wypalania cegieł uznajemy za przekaz na temat charakterystycznego budownictwa, ale pamiętać należy, że jest on także symbolem aktywności zawodowej części mieszkańców gminy, charakterystycznej dla okresu II Rzeczypospolitej. Cegielna w pobliżu Mokrska wzniesiona została w 1923 r.

Wątek przemysłowy – koło czerpakowe koparki – obok przekazu o rolniczym charakterze (kłosy zbóż) i o lasach pokrywających gminę (jodła – rezerwat jodły „Łuszczanowice”), znajdują się w herbie gminy Kleszczów⁷⁹ (**il.**

⁷⁶ Uchwała nr XVII/40/96 Rady Gminy Kodrąb z 30 grudnia 1996 r. w sprawie uchwalenia Statutu Gminy.

⁷⁷ Uchwała nr XXXV/205/98 Rady Gminy w Białej z 5 czerwca 1998 r. zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia statutu gminy Biała.

⁷⁸ Uchwała nr XIV/62/96 Rady Gminy Mokrsko z 14 lutego 1996 r. w sprawie uchwalenia statutu gminy.

⁷⁹ Uchwała nr XLVIII/49/97 Rady Gminy Kleszczów z 14 listopada 1997 r.

nr 57). Koło koparki wskazuje na kopalnię węgla brunatnego zlokalizowaną na terenie gminy, a tym samy przypomina o głównym źródle dochodów budżetowych gminy Kleszczów.

Z uwagi na rolniczy charakter gmin wiejskich województwa łódzkiego w herbach wielu jednostek samorządu odnaleźć można kłosa zbóż symbolizujących plony lub też barwę zieloną pola tarczy odwołującą się do kolorystyki ruchu ludowego. Zazwyczaj kłosa współtworzą rozbudowane godło i towarzyszą symbolom istotnych faktów z historii miejsca. Takie rozwiązanie znajdujemy np. w herbie gminy Chąsno (**il. nr 14**). Kłosa połączone z obrazem kościoła w Kurowicach zobaczyć możemy w herbie gminy Brójce (**il. nr 55**). Kłosa w herbie dopełniają przekaz na temat turystycznych walorów gminy Pęczniew (**il. nr 54**). W znaku gminnym Żarnowa (**il. nr 58**) kłosa złączone zostały z kamieniem dolnym żarna (tzw. znak mówiący), a w godle gminy Zadzim⁸⁰ (**il. nr 59**) – z bochenkiem chleba.

Oprócz zbóż w herbach gmin wiejskich pojawiają się inne produkty pracy rolników lub ogrodników. W herbie gminy Ksawerów odnajdujemy różę (**il. nr 60**), a w herbie gminy Sadkowice (**il. nr 61**) – jabłko – symbol sadownictwa – złączone z herbowym Lubiczem, tak odmienionym, że niekiedy identyfikowanym jako Pobóg. W godle Wróblewa – oprócz pary wróbli, czyli tzw. znaku mówiącego – projektujący herb umieścił trzy kwiaty drzew owocowych i skośne pasy symbolizujące pola kapusty, marchwi i ogórków.

Tematem atrakcyjnym choć elitarnym w symbolice gmin województwa łódzkiego są pszczoły i inne przedmioty wskazujące na pszczelarstwo. Pszczolę, ul, niedźwiedzia oraz kłosa zbóż odnajdujemy w godle gminy Żelechlinek⁸¹ (**il. nr 60**). Obraz niedźwiedzia – szkodnika pustoszącego ul, co może sugerować układ godła – należy jednak odczytać jako symbol ruchu chłopskiego⁸². Trzy pszczoły z godła gminy Zduńska Wola (**il. nr 42**) symbolizują pszczelarstwo, choć ich obecność ma także wynikać z zapomnianego herbu miejskiego Zduńskiej Woli.

Znaki gmin wiejskich województwa łódzkiego cechuje różnorodność motywów i metod ich przedstawienia. Znajdą się wśród nich nieodmienione znaki dawnych miast i kompozycje współczesne, formą zbliżone do herbu, choć o statusie prawnym logo heraldycznego. Miłośnika herbów zadziwi ilość popełnionych błędów heraldycznych podczas projektowania znaków, a prawnika – niespójność polskiego „prawa heraldycznego”. Niezależnie od ocen fachowców

⁸⁰ Uchwała Rady Gminy Zadzim z 25 listopada 1996 r. w sprawie przyjęcia i ogłoszenia jednolitego tekstu statutu gminy Zadzim.

⁸¹ Uchwała nr IX/51/99 Rady Gminy Żelechlinek z 23 maja 1999 r. w sprawie zmiany statutu gminy.

⁸² *...Niedźwiedź miał... symbolizować ruch chłopski, który odegrał dużą rolę w przeszłości gminy...* – zob. G. Trafalski, „Heraldyka samorządowa Mazowsza Zachodniego w latach 1793–2012”, Łódź 2014, s. 128 (maszynopis pracy magisterskiej).

fascynować może pomysłowość twórców herbów gminnych województwa łódzkiego.

Herby są wytworem specyficznej kultury i jako takie mogą stanowić punkt wyjścia do analiz nad świadomością historyczną organów władzy gminnej, ustanawiającej własne symbole. To one określają, jaki epizod z dziejów gminy lub z jej współczesności należy wypromować w formie herbu i jego pochodnych.

Ilustracja nr 1
Logo gminy Godzianów

Ilustracja nr 2
Logo gminy Rogów

Ilustracja nr 3
Logo gminy Sędziejowice

Ilustracja nr 4
Herb gminy Bedno

Ilustracja nr 5
Herb gminy Wierzchlas

Ilustracja nr 6
Herb gminy Drzewica

Ilustracja nr 7
Herb gminy Grabów

Ilustracja nr 8
Pieczęć gminy Dzbanksi z
1915 r. z hybrydą sieradzką

Ilustracja nr 8a
Pieczęć gminy Parzniewice z
hybrydą sieradzką na dokumencie z 1933 r.

Ilustracja nr 9
Pieczęć gminy Zajączków z
1915 r. z pasami i gwiazdami
sandomierskim

Ilustracja nr 10
Herb gminy Dobroń

Ilustracja nr 11
Herb gminy Głowno

Ilustracja nr 12
Herb gminy Wielgomłyny

Ilustracja nr 13
Herb gminy Sokolniki

Ilustracja nr 14
Herb gminy Chąśno

Ilustracja nr 15
Herb gminy Goszczanów

Ilustracja nr 16
Herb gminy Kocierzew
Południowy

Ilustracja nr 17
Herb gminy Nieborów

Ilustracja nr 18
Herb gminy Sędziejowice

Ilustracja nr 19
Herb gminy Dłutów

Ilustracja nr 20
Herb gminy Pabianice

Ilustracja nr 21
Herb gminy Moszczenica

Ilustracja nr 22
Herb gminy Rusiec

Ilustracja nr 23
Herb gminy Wola Krzysztoporska

Ilustracja nr 24
Herb gminy Zgierz

Ilustracja nr 25
Herb gminy Ostrówek

Ilustracja nr 26
Herb gminy Rokiciny

Ilustracja nr 27
Herb gminy Lubochnia

Ilustracja nr 28
Herb gminy Brzeziny

Ilustracja nr 29
Herb gminy Dmosin

Ilustracja nr 30
Herb gminy Dobryszyce

Ilustracja nr 31
Herb gminy Kluki

Ilustracja nr 32
Herb gminy Domaniewice

Ilustracja nr 33
Herb gminy Grabica

Ilustracja nr 34
Herb gminy Góra Świętej
Małgorzaty

Ilustracja nr 35
Herb gminy Świnice War-
ckie

Ilustracja nr 36
Herb gminy Piątek

Ilustracja nr 37
Herb gminy Burzenin

Ilustracja nr 38
Herb gminy Szczerców

Ilustracja nr 39
Herb gminy Łęczyca

Ilustracja nr 40
Herb gminy Łowicz

Ilustracja nr 41
Herb gminy Tomaszów
Mazowiecki

Ilustracja nr 42
Herb gminy Zduńska Wola

Ilustracja nr 43
Herb gminy Drużbice

Ilustracja nr 44
Herb gminy Aleksandrów

Ilustracja nr 45
Herb gminy Rząśnia

Ilustracja nr 46
Herb gminy Ręčno

Ilustracja nr 47
Herb gminy Maków

Ilustracja nr 48
Herb gminy Łęki Szlacheckie

Ilustracja nr 49
„Herb” gminy Zapolice

Ilustracja nr 50
Herb gminy Pątnów

Ilustracja nr 51
Herb gminy Zduny

Ilustracja nr 52
Herb gminy Sławno

Ilustracja nr 53
Herb gminy Łubnice

Ilustracja nr 54
Herb gminy Pęczniew

Ilustracja nr 55
Herb gminy Brójce

Ilustracja nr 56
Herb gminy Mokrsko

Ilustracja nr 57
Herb gminy Kleszczów

Ilustracja nr 58
Herb gminy Żarnów

Ilustracja nr 59
Herb gminy Zadzim

Ilustracja nr 60
Herb gminy Ksawerów

Ilustracja nr 61
Herb gminy Sadkowice

Ilustracja nr 62
Herb gminy Żelechlinek